

Anteckningar från mitt lilla observatorium

Av **SJÖN** Översättning **JOHN SWEDENMARK**
Illustration **LUKAS MÖLLERSTEN**

Berättelser i alla dess former – skrivna, reciterade, sjungna eller sceniskt framförda – blir en överlevnadsform för det folk som ger upphov till dem. Sjön funderar över vilken roll litteraturens variationsrika ekologi kan spela i relation till den rådande klimatkrisen.

SOMMAREN 2017 gästade jag i sju veckor *Potsdam-institutet för forskning om klimatförändringarnas konsekvenser*. Institutet, som till vardags kallas PIK, är beläget i det före detta astronomiska forskningscentrets byggnad på krönet av det skogsbevuxna Telegrafenberg; där finns också det berömda Einsteinornet, en vit skapelse med rundade väggar, utformat i expressionistisk anda och uppkallat efter Albert Einstein som under en period forskade där uppe på kullen. Själv fick jag ta plats i *Kleiner Fotorefraktor*, eller lilla observatoriet, som är en miniatyr av huvudbyggnaden, och gavs uppdraget att tänka ut ett möjligt samtal mellan litteratur och vetenskap i klimatförändringarnas tidevarv.

Att forskarna på PIK har ett uppdrag från hela världens befolkning kan ingen ifrågasätta. De som arbetar där med att kartlägga och analysera olika naturfenomens reaktioner på jorduppvärmningen gör det i hopp om att deras arbete på ort och ställe – på hav, jöklar och i öknar, på bergstoppar och dalgångar, på bäge polerna och i den digitala fysikaliska simulering de har utvecklat i sina superdatorer ska göra det osynliga hotet konkret och påverka de personer för vilka faran är överhängande: allmänheten och ledarna för länder och storföretag. Men eftersom naturvetarna på PIK har börjat längta efter försvarsreaktioner (och till och med börjat hysa tvivel om att människosläktet har en naturgiven förmåga att reagera på sin förestående utrotning) söker de samarbete med författare och konstnärer, en annan grupp i samhället som genom århundradena har tagit till sin uppgift att dra fram det fördolda i dagsljuset så att det blir synligt för mänskliga ögon.

Bland det första som föll mig in efter att jag hade accepterat inbjudan till Potsdam var att

ta artonhundratalspoeten och naturforskaren Jónas Hallgrímsson till reskamrat och rådgivare i både andliga och mer handfasta frågor. Jónas är Islands nationalskald och den som mer än någon annan lärde sina landsmän att se skönheten i de starka naturkrafter som i urtiden hade skapat det land där de levde och som fortfarande skakade om deras existens med skoningslös väderlek och jordskalv. I hans dikter kombineras skarpögd vetenskaplig naturiakttagelse med poetisk ödmjukhet inför naturens krafter. Där förnimer människan sin ringhet inför ett skapelseverk som samtidigt är skräckinjagande och sublimt: en slöja över Skaparens ansikte och en spegel för den varelse som Skaparen gjorde till sin avbild:

Eilífur snjór i augu mín
út og suður og vestur skín,
samur og samur inn og austur,
einstaklingur! vertu nú hraustur.

(*Alsnjóa, J.H.*)

Evig snö inför min blick
båd' i öst och väster gick,
samma uti syd och nord:
medborgare! fatta mod.
Snöfallet

Vid sidan av Jónas Hallgrímssons samlade verk på mitt skrivbord i det lilla observatorietornet ställde jag upp några böcker som jag ansåg skulle komma till nytta: *The Conspiracy Against the Human Race* av Thomas Ligotti, *In the Dust of this Planet: Horror of Philosophy (Vol. 1)* av Eugene Thacker, *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene (Experimental Futures)* av Donna Haraway – allesammans böcker som griper sig an med det hot som människosläktet riktar mot sig självt och det faktum att när de försvunnit ur faunan kommer ingen

att finnas kvar som kan sakna dem. Endast människan känner sitt värde som art och det är hennes egen sak att kämpa för sin existens – mot sig själv – med samma förnuftsredskap som försatte henne i denna knipa. Därför hade jag också tagit med mig *Medusans skratt* av Hélène Cixous, en klassisk påminnelse om att vi har förmågan att omvandla vårt språk och vårt tänkande, genom att ge dem nya källor inne i oss själva, på platser som inte finns på kartan hos skadegörarna: patriarkatet/storfinansen.

Jag insåg, som sagt, snart att mitt uppdrag hade två särskilt framträdande aspekter. Å ena sidan måste jag orädd betrakta de fysikaliska och naturvetenskapliga resultat som forskarna vid *Das Potsdam-Institut für Klimafolgenforschung* lägger fram för oss, jämte prognoser

om förändringarnas konsekvenser för livet på hela jorden. Å andra sidan måste jag hitta ett sätt att besvara anmodan från PIK att som författare hjälpa till att rädda världen. Bägge sakerna krävde en viss ansträngning. Det ligger nära till hands att ge upp

inför faktum att människans beteende under de senaste trehundra åren har skadat ekosystemet så mycket att framför oss ligger massutrotning av djur och växter (ett beteende som har sina rötter i Västerlandets mekanistiska tänkesätt och exploateringen, kolonialismen och försvaret av privilegierna, för att säga det rent ut); och den uppgivenheten leder till vanmakt, skepsis till att en enstaka persons litterära skapande kan ge avgörande resultat – hur hög uppfattning hen än annars har om sig själv och sina verk. Till råga på allt kände jag av det hälsosamma trots som visar sig hos de flesta författare varje gång någon försöker att tala om för dem vad de ska göra, eller anvisar dem värdiga och till och med brådskande ämnen i samtiden – hur förbindligt de än approcheras, hur iögonenfallande behoven än är.

»The Latest News of the Tipping Points« hette en föreläsning som jag bevistade på Telegrafenberg. Där gick en av professorerna ige-

nom olika naturfenomen som redan i hög grad har påverkats av planetens uppvärmning: de meteorologiska systemen, istäckena, saltvatten, färskvatten och hav; men begreppet *tipping point* avser den punkt när förändringarna blir oåterkalleliga. När jökeltäcket över Grönland väl smält ner till under en bestämd nivå kommer det inte att kunna bevaras längre och avsmältningen blir fullständig, Grönlandsjökeln försvinner, vilket sker raskare än vad de mest svartsynta profetior hävdar. Det är sådana upplysningar som får en isländsk författare att tappa sugen eller »tapperheten«, som Jónas Hallgrímsson kallar det. Ja, den stora frågan är vad som behövs för att nå fram till människans *tipping point*. Vad skulle kunna baxa fram människan till den punkt där klimatförändringarna och den uppvärmning av planeten som de leder till ska bli så begriplig för henne att det inte finns någon återvändo, att hon sätter sig till motvärn och gör vad som står i hennes makt för att sakta ner förändringarna och handlar med mänsklighet mot dem som redan lever med de katastrofer förändringarna ger upphov till? För det är ju en stor del av problemet att de kulturområden som hittills bär den största skulden är de som minst märker av konsekvenserna. De som lever i jordens utkantsområden, de så kallade primitiva folken, eller där små skillnader spelar stor roll beträffande havsnivå, nederbörds mängd under regntiden, döden för grundläggande naturvarer som korallrev eller skogar, kämpar nu med de konsekvenser som visar sig i form av krig, hunger och flyktingströmmar.

Under ett möte jag hade med föreståndaren för PIK, Doktor John Schellnhuber, strax efter ankomsten till Potsdam, diskuterade vi just hur varje författare måste ta sig an den förändrade världsbilden på ett självständigt sätt och bearbeta den på litteraturens villkor. Ett sätt är att författa tidningsartiklar och essäer eller diskutera dessa saker på sammankomster och i medier; ett annat är att skapa litteratur som formas av ämnet i dialog med historien om hur det (en överhängande världsundergång eller motsvarande fenomen, till exempel) har behandlats i stora och små dikter, romaner och teaterpjäser, alltsedan den berättande människans uppkomst: *Homo Narrans*. Vi var överens om att ordkonsten

En aktuell vetenskaplig nyhet berättar om nattfjärilar som livnär sig på små fåglars tårar.

och naturvetenskapen var syskon: bägge har idag som alltid till studieobjekt naturen i sig, människan i naturen, och människans natur. En aktuell vetenskaplig nyhet berättar om nattfjärilar som livnär sig på små fåglars tårar. De fladdrar fram till den sovande fågeln, väldigt försiktigt, slår sig ner på det befädrade huvudet, helt lätt, rullar ut snabeln och smyger in den under ögonlocken, dricker vad de behöver utan att väcka dem. Jag sade till doktor Schellnhuber att jag var helt säker på att denna nya upptäckt redan hade hunnit in i någon av de tusen dikter som skrivits sen detta blev tillkännagivet. Kanske kommer någon av dem att ge upphov till en revolution i inställningen? Han ansåg att det nog behövs mer.

Jag tillbringade, som sagt, sommaren 2017 i ett litet observatorium i Potsdam med att tänka på vilken roll en författare kan spela i en tid av klimatförändringar, planetuppvärmning och deras förfärliga konsekvenser för det biologiska livet och människans överlevnad.

I slutet av min vistelse började jag läsa boken *Religion in Environmental and Climate Change. Suffering. Values. Lifestyle*, utgiven av den norska teologen Sigurd Bergmann och Dieter Gersten, en av forskarna på PIK. Som titeln anger handlar den om olika religioners attityd till det hot som försätter jorden i livsfara: Påvens encyklika *Laudato Si* där Franciskus kallar katolikerna till att ta ansvar för den natur som Gud har anförtrott människan att bevara och till att visa konfrontationens offer kärleken till nästan. Vid påvens presentation av encyklikan i Vatikanen hade han på sin högra sida doktor John Schellnhuber, så att det skulle stå klart för alla att kyrkan denna gång var enig med vetenskapen. Boken innehåller också en utvärdering av när samma vetenskaps resultat förnekas av apokalyptiska (eller till och med apokalyptslängande) pingstvännar i USA, och berättelsen om hur den mytiska världsbilden hos Sakha-folket i nordöstra Sibirien håller på att förändras med årstidernas omkastningar; därför försvinner det redskap som gör det möjligt dem för att leva i den beboeliga världens utkanter.

När innehållet i den boken kombinerades med allt annat jag hade läst, studerat, hört och fundrat över gick det plötsligt upp för mig utkastet till en slutsats:

Bara genom att sätta in litteraturen i ett ekologiskt ramverk kan vi förstå vilken insats författarna bör göra för räddandet av jorden och mänskligheten. I det ekologiska ramverket framstår litteraturen som en organisk helhet som sträcker sig tillbaka till människosläktets urtid. Ibland är den muntlig eller sjungen, ibland sceniskt framförd eller skriven, ofta på ett språk som talas av många, ännu oftare på ett språk som ägs av få. Litteraturen är en enda varelse som ständigt förändras, beroende på innehåll och omständigheter, i sina allra mest uppenbara uttryck och i det fördolda; men under alla epoker spelar den en nyckelroll som överlevnadsfaktor för det folk som utövar den.

Uppgiften för oss som ägnar oss åt litteratur på ena eller andra sättet i klimatförändringarnas tidevarv är då – som sagt, helt enkelt – att tillförsäkra den en trygg plats i den mänskliga existensen. Tillsammans har vi ansvar för litteraturens ekosystem i dess helhet: oavsett om det handlar om yttrandefrihet för miljökämpar i Uruguay eller poeter i Kina; syriska exilförfattares tillgång till det nya landets litterära system eller läsundervisning för dalitbarnen i Jaipur; bevarandet av Paiutespråket hos urinnevånarna i Nevada eller av biblioteket i Timbuktu. Därefter kan vi var och en för sig avgöra ifall vi i vår egen diktning vill skriva ljusst eller mörkt om de naturkatastrofer som omger oss.

Lika lite som inom naturvetenskapen låter det ekologiska tänkandet på litteraturen olika delar av dess ekosystem värderas utifrån en hierarkisk modell. I Sakha-folkets utdöende berättelse om den blåprickiga vintertjuren med de enorma frusna hornen gömmer sig kanske en tanke som vi behöver ty oss till för att överleva som art – ifall nattfjärilen som dricker små fåglars tårar dör kan det till slut fälla hela skogen.

genom att sätta in litteraturen i ett ekologiskt ramverk kan vi förstå vilken insats författarna bör göra för räddandet av jorden och mänskligheten.

SJÓN (Sigurjón Birgir Sigurðsson) är prosaist, poet och Oscarsnominerad textförfattare, född och bosatt på Island. 2005 tilldelades han Nordiska rådets litteraturpris för romanen *Skugga-Baldur*. Andra verk av författaren inkluderar *Fisk och kultur* (2005), *Stensamlarens sång* (2014) och *Máni Steinn. Pojken som inte fanns* (2014).